

ELIGIJUS DZEŽULSKIS-DUONYS

Kauno Technologijos universitetas

PROTO PROBLEMAS

Problems of the Mind

SUMMARY

This paper examines the common state of the human mind and the limits of its functioning. It aims to highlight the rise of Doubt in Modern Ages and its influence on reason and the scale of the settlement of instrumental reason. The question is raised of whether the effective activity of instrumental reason, mostly determined by the doubt, could secure a meaningful tie between human being and surrounding reality?

SANTRAUKA

Straipsnyje siekiama išryškinti bendrąją proto padėtį ir proto veikimo problemiškas ribas. Taip pat siekiama apmąstyti abejonės proveržį Naujaisiais laikais ir su abejonė siejamo Apšvietos išlaisvinto bei suinstrumentinto proto įsivyravimo priežastis bei mastą. Keliamas klausimas: ar abejonės sąlygotas bei instrumentiškai efektyvus proto veikimas gali užtikrinti prasmingą saitą, adekvačiai susiejantį žmogų ir jį supančią tikrovę?

ĮVADAS

Būtinybė kurti tam tikrą, legitimaciniiais būdais protu paaiškinamą ir įteisinamą tvarką iškelia legitimavimą kaip nuolatinį žmogaus pasaulio prasmę kuriantį ir ją palaikantį procesą, kurio pagrindinis tikslas – pavienius įvykius, veiksmus, troškimus, supratimus, reikalavimus bei prasmes (sklandžiai) integruoti į egzistuojančią tikrovę, ją institu-

ciškai kuriant bei pagrindžiant visa apėmiančiu ir subendrinančiu legitimaciniu diskursu. Šis pamatinis proto „žingsnis nuo chaoso į civilizaciją“ apsaugo žmones nuo greta tykančio beprasmiškos siaubo (absurdo) antpuolio ar su(si)naikinimo grėsmės. Religinėje mitologinėje kūryboje regima ankstyvoji žmogaus proto legitimacinė pastanga, joje tarsi tik

RAKTAŽODŽIAI: protas, pažinimas, abejonė, intelektas, tikrovė, įprasminimas.

KEY WORDS: mind, knowledge, doubt, intellect, reality, giving a sense.

skleidžiasi išorinių jėgų valdoma žmogiškoji savastis, palaipsniui įsisąmonindama save ne vien kaip gamtinę duotybę, bet ir kaip racionaliai savarankišką, moralinių etinių horizontų saistomą esybę. Pajėgumas ir apsisprendimas vadovautis Apšvietos iš(si)laisvinančiu protu keičia situaciją: visų pirma, skirtingai nuo vitalinėje egzistencinėje erdvėje „įsprausto“ gyvūno, tai aiškiai suponuoja iki tol tik teoriškai *veiklų* atvirumą pasaulio neapibrėžtumui, o, kaip liudija retrospektyvi išmintis, antra – tai išreiškia tą patį grobuonišką norą pasisavinti kuo didesnę teritoriją, nes kuklūs civilizuoto žmogaus medžioklės plotai dabartyje siekia protu unifikotą kosmosą¹.

Pirminis tad kultūros impulsas – žmogaus savisaugos poreikis, Apšvietos požiūriu, kuria kitą – apšvietusio proto – poreikį. Toks protas, viena vertus, siekia išsivaduoti iš bet kokios baimės bei pavaldumo ir būti visiškai savarankiškas siekdamas pažinimo, tapatinamo su valdymu. O kita vertus, mano esąs pakankamas sau ir todėl galintis būti pažinimu konstruojamos Visatos valdančiu pagrindu. Kitaip tariant, modernus išsilaisvinusio racionaliojo subjekto modelis įkūnija gryną, save patį verifikuojantį instrumentinį racionalumą, pajėgų kontroliuoti save ir aplinką². Todėl pa-

matinio prasmės šaltinio, taigi ir legitimacijos pagrindo vaidmuo Apšvietos įtvirtintoje Vakarų kultūroje vienareikšmiškai priskiriamas protui.

Esminės išsilaisvinusio proto vardu postuluotos gamtos sutramdymo, žmogaus prigimtinės laisvės ir visų žmonių lygybės, žmogaus kilnumo bei visos žmonių vienybės idėjos yra vienaip ar kitaip iki šių dienų besireiškiančios veikliosios Šviečiamojo amžiaus idėjos. Pasak šių idėjų, žmogiškos dvasios egzistencija, įsisąmoninusi ne kitų (kad ir kas tai būtų), bet nuosavo intelekto vadovaujamą protą³, instrumentiškai konstruoja racionaliąją savastį (Aš) – idealųjį subjektą kaip tolydžio ryškėjančią skirtį tarp savęs ir daliniais objektais iš-skaidomo (gamtinio) pasaulio. Šioji skirtis, įgalinusi mokslinę techninę priešstatą pasaulio atžvilgiu, tampa intelektiniu racionalumu kuriamos naujosios tvarkos pagrindu – nuosekliai konstruojamu numitintu pasauliu. Ne tik gamta, bet ir socialinė politinė tikrovė, jos teikiami moraliniai etiniai horizontai veikiami ne (besąlygiškai) prisitaikant, bet siekiama juos aktyviai perdirbti ir užvaldyti. Apšvietos idėjų galia, nauda bei patrauklumu abejoti, regis, nėra jokio pagrindo. Klausimai, ginčai ar nesutarimai kyla dėl jų bendrosios prigimties, kilmės, taikymo masto bei pasekmių.

PRIEŠTARINGA PROTO PADĖTIS

Aktyviai veikiantis protas sukūrė klestinčią Vakarų civilizaciją. Tačiau išsilaisvinusio ir suinstrumentinto proto, o drauge juo disponuojančio (ar jo disponuojamo?) žmogaus asmens padėtis toli gražu nėra nei tokia idiliška, nei paprasta bei aiški, kaip kad ją vaizduoja

Solidžioji Modernybė. Šiam vaizdiniui oponuojantis tvirtinimas, jog „apšvietoji planeta sušvytėjo triumfuojančio blogio ženklais“⁴, neabejotinai yra nuspalvintas XX a. išgyventų istorinių siaubų bei kataklizmų ir dėl to gal perdėtai „romantizuotas“, bet proto atneš-

ta šviesa šioje planetoje vis dėlto maišosi su tamsa.

Žinoma, filosofinį susirūpinimą kelianti padėtis būdinga žmogui kaip dvasinei būtybei, žmogui, kurio namai tvirtai stovi ant žemės, o ne plaukioja sunkiai apibrėžiamose medijinėse terpėse ar sunkiai įsivaizduojamose Visatos platybėse. Rūpestis kyla dėl jusline pagava ir sveiku protu apdovanotos žmogiškos būtybės, kuri dėl to suvokia ją supančią tikrovę kaip žemiško pasaulio visumą ir šitaip prie jos prisiderina. Ir tai įvyksta ne todėl, kad žmogus tampa veiksmingai veikiančiu specialistu, gebančiu planingai bei išradingai veikti kaip mokslininkas, verslininkas ar biurokratas – visa tai tėra specifinių rezultatų siekiančios veiklos sąlygotos, labai ypatingos ir todėl visada laikinos bei dalinės žmogaus būvio atmainos. Ir juo labiau šis rūpestis kyla ne dėl to, kad žmogus yra ekonominiam procesams svarbus kaip tam tikro masto vartojimu bei gebėjimais pasižymintis vienetas ar ypatingos rūšies gamybos išteklius. Kad toks susirūpinimas nėra ir negali būti beprasmis, rodo paprastas, elementaria akivaizdybe grindžiamas faktas, jog didesnę laiko dalį kiekvienas, net itin specifiskai bei produktyviai veikiantis žmogus, praleidžia žemiškuose sveiko proto ir juslių at-skleidžiamuose horizontuose. Todėl nė vienas negali trokštamos ir/arba sėkmingos veiklos paversti tikruoju bei vieninteliu savojo žmogiškojo būvio pagrindu, bet yra priverčiamas nuolat sugrįžti į žemiškąją tikrovę ir savąją veiklą laikyti tik daugiau ar mažiau reikšminga, bet visada laikina šio būvio dalimi, laimiama žemiškosios tikrovės sąskaita.

Kad ir kaip būtų, svarstant žmogiškosios tikrovės grindimo protu galimy-

bę, būtina matyti bendrosios proto prigimties ir jo specifinės padėties žmonių pasaulyje brėžiamas ribas. Paprastai kalbant, tai reiškia, jog protas kaip savaiminis autoritetas yra pajėgus veikti tik intelektualiam gyvenimui pasišventusių žmonių – tikrų proto profesionalų aplinkoje, tikrai ne visoje visuomenėje bei kultūroje ir tikrai ne besąlygiškai. Tad tiesioginis proto poveikio įtaigumas, kaip ir jo patikimumas, tampantis klusnumu, visada apsiriboja intelektine mažuma, kuri žinomuose istoriniuose, kultūriniuose bei politiniuose dariniuose buvo ir yra itin maža: Antikos politikai ir filosofai, Viduramžių teologai, Naujųjų laikų mokslininkai ir filosofai, nūdienos žinojimo (valdymo) ekspertai, universalieji futurologai ar intelektualai plačiąja prasme. Dauguma žmonių paprastai gyvena ne proto, o „neapmąstyto prietarų valdžioje“⁵, jiems pakanka tariamo, konvencinio žinojimo. Tai neturi stebinti, nes laisvas, prie praktinių reikmių ir tiesioginės konkretybės nepririštas teorinis mąstymas, nebūdamas „realus“ daugumai kartu gyvenančių žmonių, nėra toks svarbus visiems visuomenės ir kultūros nariams, savaimingai *dalyvaujantiems* vienokiame ar kitokiame (intelektualų kuriamame) pasaulyje ir besitenkinantiems koku nors daliniu savo supratimu apie jį. Aišku ir tai, jog šiuo ar kitu pagrindu susiformuojanti mažuma paprastai visada imasi vadovaujančio vaidmens kuriant at-pažįstamą pasaulį bei grindžiant visuminę kultūrą, ir vadovaujama daugumai dažniausiai tai nekelia rimtesnių problemų⁶.

Proto sugebėjimas (nuosekliai bei giliai) mąstyti, kaip ir protu besiremiančio intelekto sugebėjimas matematiškai pro-

tauti – skaičiavimais numatant padarinius bei operuojant vidinėmis proto taisyklėmis – laimei ar nelaimei, nėra tiesiog įgimtas žmogaus bruožas, gamtiškai besiskleidžiančios jo prigimties dalis. Abiejų gebėjimų ugdymas reikalauja atkaklių pastangų bei dosniai skiriamo laiko. Todėl *Ratio* kaip racionalizuotos tikrovės pagrindas nėra ir negali būti adekvačiai suvokiamas daugumai žmonių, paprastai labiau linkusių rūpintis einamaisiais ūkiniais reikalais ir juos tvarkant naudojančių protą tik kaip įrankį, padedantį siekti praktinių tikslų. Užtat suprantama, jog jie nėra pajėgūs ir stokoja noro išsigrūninti protą, kurio tiesos, kaip pasakytų klasikiniai mąstytojai, savo prigimtimi yra tokios akivaizdžios, kad, kartą atrastos, jau nebekelia tolesnių abejonų. Tai viena iš proto legitimacinių silpnųjų, gerai žinoma filosofijai. Lyg to būtų negana, intelektiniu veikimu legitimuojantis protas suponuoja galimybę kaskart naujai permąstyti ir pagrįsti dalykus, kurie yra juo grindžiami, nes jis pats ir yra racionali suvokimu kuriamos tikrovės pagrindas – kas taip ryškiai ir su didžiule jėga atsiskleidė Švietimo epochos suformuotame pasaulyje (plg. prancūziškai *raison*, angliškai *reason* – pagrindas). O tai tikrai nėra ir negali būti pats geriausias sprendimas, kai ieškoma tvirtos ir ilgalaiinės ar politinio valdymo, ar kultūros sampratos, ar pasaulio kaip visumos pagrindimo, galinčio besąlygiškai paveikti ir tuos, kurie mažai ką bendra turi su protą lavinančia veikla. Negana to, ir (menkai) protaujančius žmones iš esmės galima įtikinti bet kuo – pakanka ilgai, nuosekliai ir primygtinai ką nors įrodinėti arba, tarkime, šiuolaikinėje medijuotoje kultūroje plačiai paskleisti reikiamą turinį.

Greičiausiai būtent tai paskatino vieną Vakarų filosofijos pradininkų Platoną elgtis iš pažiūros ne visai racionaliai, kai jis ėmėsi ieškoti proto reikalavimų paisyti nepajėgiančią daugumą valdyti ir įbauginti galinčio argumento-kriterijaus ir tarėsi tokį dalyką suradęs politiškai traktuojamoje religijoje⁷. Religijos kaip tvirto ir nepajudinamo pasaulio tvarkos pagrindo samprata siekia mitologinius laikus ir todėl nėra koks nors filosofinis išradimas. Tačiau Platonas miglotų vaizdinių kupiną vieną jos sudedamųjų dalių – pomirtinio gyvenimo viziją – vykusiai panaudojo kaip aišką išgryninto proto teikiamo supratimo alternatyvą, galinčią sėkmingai priversti daugumą laikytis mažumos reikalavimų. Kas intelektinei mažumai, anot Platono interpretatorių⁸, yra olos alegorijos vaizdinys ir suvokta galimybė, tuoj pat virstanti įsakmia būtinybe žmogiškumo vardan protu išsivaduoti iš žmogų pavergiančios juslinės olos būsenos bei pasiekti Būties švytėjimą, tas daugumai mažiau proto veiklai atsiduodančių, taigi jo tiesoms menkiau besąlygiškai paklūstančių bendrapiliečių, yra pomirtinio gyvenimo sampratos internalizavimas.

Todėl, galima sakyti, demokratinei ar kitokiai žmonių daugumai politiškai ar morališkai palenkti ir įtikinti bei tuo pat metu ją deramai įbūtinti bei įkultūrinti nuo Platono, pradėjusio Vakarų metafizinę ir politinę filosofiją, paprastai yra naudojami kitokie (mažiau racionaliūs) legitimacijos būdai bei argumentai. Vienu stipriausių bei labiausiai vykusių tarp jų ir laikytina Platono į politinę sferą įsieta pomirtinės pragaro bausmės baimė, nustojusi savo saistančios politinės ir prievartinės galios tik vėlyvaisiais Naujaisiais laikais⁹. Nors ir būdama iš

pamatų prieštarą – mirtingi ir dūlus kūnai po mirties siaubingai kenčia – pomirtinio gyvenimo koncepcija ilgus amžius sėkmingai modeliavo menčiau proto gyvenimui pasišventusių žmonių „mąstyseną“ bei elgseną. Sekuliarizuotame Modernybės pasaulyje, kuris suponuoja politinės ir religinės srities atidalijimą, taigi Bažnyčią atskiria nuo Valsybės, tuoj pat naujai iškyla sena politinė ir kultūrinė problema, kaip mažumai įtikinti ir priversti paklusti daugumą, kuri dėl pačios savo, kaip daugumos, padėties nepajėgia paklusti akivaizdiems

proto argumentams bei reikalavimams – dalykams, kuriuos pasitelkia ir tik jais vadovaujasi proto profesionalų mažuma, siekianti pažinti, valdyti ir legitimuoti. Atsinaujinusi politikos kaip viešosios srities pagrindimo problema persmelkia ir tokio pagrįstumo stokoti ėmusį pasaulį bei visuminę kultūrą artikuluojantį išlaisvintą mąstymą. Kitaip tariant, nuo tada protas naujai bei itin aštriai išgyvena visas jam implicitiškai būdingas problemas. O kita vertus, proto problemų atsinaujinimas nemenka dalimi yra ir pačios sekuliarizacijos paskata.

PRASMĘ KURIANTI ABEJONĖ

Paradoksas, bet Naujiesiems laikams būdingi pokyčiai, iškėlę ant pjedestalo intelekto vadovaujamą protą, kurio kaip įrankio principiniu tinkamumu legitimuoti tikrovę visiems pagrįstai abejojo Antikos filosofai, rėmėsi ne kuo kitu, o pačia *Abejone*. Juk iš(si)vaduojančio bei išlaisvinančio protavimo būdo ir jo suabsoliutinimo, filosofijoje vadinamo antropologiniu posūkiu, pirminės ištakos gali ir turi būti siejamos su pamatine abejone sąlygojusiu nusivylimu proto gebėjimais adekvačiai susieti žmogų ir jį supantį pasaulį. Išties, radikalias Naujųjų laikų pasaulėžiūrinės pervartos, sąlygojusias žmogiško buvimo, veiklos bei savivokos pokyčius, pirmiausia lėmė ne kokie nors iškilūs mąstančio ar kontempliuojančio proto pasiekimai, bet intelektiškai sumanus išradinėjimas tokių techninių instrumentų kaip teleskopas, kitų aktyvų bei efektyvų kišimasi į aplinką garantavusių stebėjimo ir eksperimentavimo prietaisų, dėl kurių veikimo negrįžtamai buvo prarastas įsitikinimas, kad

žmogaus protas ir julsės yra pajėgūs pasyviu stebėjimu ir jo sąlygotu protavimu adekvačiai pažinti tikrovę. Žmogus išrasti tyrinėjimo instrumentai, vaizdžiai tariant, taip išprievartavo jusles ir protą, kad visa buvo panardinta į abejonės dėl tikrumo košmarą, į košmarą, iš kurio ištrūkti pasidarė įmanoma tik superaktyvia kuriančia žmogiško intelekto veikla¹⁰. Tad labai tikėtina, jog nūnai vienas moksliausių tiriamosios veiklos metodų, skatinantis mokslininkus abejone naudoti kaip puikią priemonę pasiektiems pažintiniams rezultatams bei prijų vedančioms procedūroms tikrinti, pradžioje toli gražu neatrodė nei toks guodžiantis, nei toks vaisingas.

Užtat galima teigti, jog išskirtinai savarankiškam proto veiklumui, kurio rezultatas yra „atkerėtas pasaulis“ ir „išlaisvintas“, racionaliai pažinti gebantis žmogus, stiprius impulsus teikė (ir tebe-teikia) tai, kad protą nuo pat Modernybės pradžios užgriuvo, regis, nepakeliami Abejonės sąlygoti košmarai, kuriuos

kruopščiai šalinti buvo priversta intelektualinė to meto mažuma – grupelėmis pasklidę ankstyvųjų Naujųjų laikų mokslininkai tyrėjai bei filosofai, ilgainiui bemaž visi kaip vienas tapę „intelektualiais švietėjiškos abejonės šalininkais“¹¹. Kadangi abejonės pagrindas – savaiminio akivaizdumo prarastis, todėl nebelieka nieko, kuo nebūtų galima abejoti: abejonė persmelkia visą pažinimą, visas prasmes, institucijas ir struktūras, visą kultūrą, nebeleisdama vadovautis jokia žinoma tradicija ar kitų protu. „Nuostabus karteziškos abejonės bruožas yra universalumas: niekas, jokia mintis ir joks patyrimas nėra nuo jos apsaugotas“, – sako Hannah Arendt¹². Net tikėjimas Dievu, Kierkegaard'o supratimu, praranda savo patikimumo charakteristiką: žmonės nebegali būti tikri, kad tiki, – galiausiai jie tik tiki, kad tiki¹³. Todėl abejonė yra „ryškiausias moderniosios epochos bruožas, tylus variklis, judinęs visą mąstymą, nematoma jo sukimosi ašis.“¹⁴ Nuosekliai tad pažintinio aktyvumo protrūkį Naujaisiais laikais sukelia ne tik (ar ne tiek) atsirandanti galimybė išsilaisvinančiu protu pajungti tikrovę, bet (kiek) abejonės sąlygotas nusivylimas pasyviai kontemplančio proto bei juslių pajėgumu atverti tikrovę, kas iš pradžių priverčia kurti pažintinius tikrovės modelius – jos pakaitalus, turinčius realų poveikį tam, ką jie pakeičia, o vėliau – visiškai dirbtines tikroves, kaip kad virtualios kibernetinės erdvės.

Vis tik jei rimtai ir nuosekliai taikome abejonę, tai yra, dekartišku pavyzdžiu metodiškai ir ryžtingai abejojame bet kuria tradicija, religine tiesa, moralės normomis, pačia filosofija, tai anksčiau ar vėliau teks suabejoti ir intelektualiniu

patikimumu nuosavo proto, jo kaip emancipuoto įnagio generuojamu pažintinės tikrovės realumu, politinės santvarkos autoritetu, kultūros pagrįstumu ar pagaliau pasaulio ir Būties vientisumu. O tuomet neabejotinai prarandamas bet koks patikimas ir abejonei nepasiekiamas pagrindas. „Apšvieta yra filosofija, tiesą tapatinanti su moksline sistema“¹⁵, – teigia Horkheimeris ir Adorno, šitaip pripažindami vienintelį patikimumo garantą – efektyvią, sistemą kuriančią mokslinę pažinimo strategiją. Remiantis šia strategija, pats pažįstantis žmogaus protas ir kuria, ir garantuoja mokslinės sistemos vienovę. Mokslinė veikla kuriami tikrovės modeliai sėkmingai pakeičia pačią tikrovę. Tačiau per ilgesnį šios strategijos veikimo laiką išryškėjo ne viena svarbi šios protingosios sisteminės vienovės probleminė žymė. Antai, kaip pažymi Arendt, šiuolaikiniai mokslininkai intelektualai, stumiami mokslinio „tikrosios realybės“ siekio, savo tiriamaisiais veiksmais kuria daug realesnį pasaulį nei tas, kurį betarpiškai patiriame, bet didžiausia bėda, kad to tikrojo pasaulio realumo nebesuvokia nei patys proto profesionalai, nei juo labiau kiti žmonės¹⁶. Atrodo, tarsi po efektyvaus veikimo sąlygoto ir pakilaus entuziazmo kupinų amžių vėl atsideriama proto nebesuvokiamų dalykų akivaizdoje. Juk iš abejonės išaugęs mokslinis techninis protavimas, toks patrauklus ir toks regimai galingas, tik parodo, kad tokio protavimo rezultatai gali būti naudingi bei praktiškai įgyvendinami, bet jis nieko nepasako apie kitokią, ne hipotetinę gamtą ir Visatą. Išėitų, jog nei žmogiškas pažinimo troškulys, nei su juo suaugusi moderni abejonė nėra galutinai numal-

šinami, o tik dar labiau pakurstomi, nes pažintinė veikla, kaip paaiškėja, turi reikalą tik su žmogaus proto modeliais.

Kadangi savaiminis akivaizdumas yra ir autentiško, į Būties ištakas taikančio filosofinio mąstymo pradžia bei tolesnio jo plėtojimo versmė, išivyravusi abejonė yra ir filosofijos silpnėjimo, taigi jos kaip į (sveiko) proto stichiją panirusios veiklos potencijos prarasties priežastis. Nuo abejonės išivyravimo tiesos klausimas nebėra susijęs su filosofija. Abejonė abejoja ir tiesa, ir jos būtinybe, o galiausiai išsiskleidžia tiesą neigiančiu postmoderniuoju pliuralizmu. Pamatinę pažintinę laikyseną tikrovės atžvilgiu dabar labiausiai išreiškia nebe tiesos ieškojimas ir visuminė legitimacijos pastanga, o praktinis daiktų valdymas savo naudai: „beprasmiška klausti, kas yra daiktas (*tikrovė – pridėta mano*); galime tik klausti, ką su tais daiktais įstengiame padaryti.“¹⁷ Filosofija tad jau mąsto nebe tikrąjį, bet sugeneruotą Būties pavidalą ir tą pavidalą generuojančią žmogaus proto struktūrą. Ji tenkinasi hipotetiniais modeliais (platoniskomis nuomonėmis), užuot troškusi Būtį siekiančio tikrojo žinojimo, nes nebežino, kaip jo siekti, lygiai kaip, regis, pagrįstai abejoja, ar išvis įmanoma jį pasiekti. O tai nepašalina nežinomybės kaip tokios, kuri tarsi ir toliau lieka Būties bei tikėjimo sritimi, tačiau sritimi, taip pat persmelkta abejonės dėl tikrumo.

Modernybės gerai pasisavinta Abejonė formuoja aiškią nuostatą, jog žmogus gali tikrai pažinti tik tai, ką pats sukuria, išsaugo savy ir gali bet kada tai išlaisvinti, t. y. paleisti veikti, funkcionuoti. Tik matematinis intelektinis pažinimas, būdamas proto sukurtų dalykų bei jo formų vidinis pažinimas, atitinka šios

nuostatos reikalavimus. Matematizuotą žmogaus intelektą galima apibūdinti kaip proto pagrindu veikiančių gebėjimą dedukciškai „skaičiuoti padarinius“ ir daryti išvadas, o tai yra procesas, kurį žmogus gali bet kada išlaisvinti savyje, – teigia Arendt, remdamasi Modernybei reikšmingų mąstytojų Descartes'o ir Hobbeso mintimis apie intelektinę veiklą¹⁸. Intelektu pažįstančiam žmogaus protui apskritai geriau vengti to, kas išoriškai jį tik blaško bei erzina ir negali teikti jokio pažintinio tikrumo. Tai reiškia, jog šiam pažintiniam instrumentui verčiau leisti būti stimuliuojamam vien paties proto sukurtų objektų pojūčių, kurie, norėdami išlikti saugioje tikrumo stichijoje, privalo būti suvedami į įvairias Aš santykio su Aš patirtis. Kai bet kokia juslinė duotybė ištirpinama matematinių lygčių sistemoje, o žmogaus proto modelis, būdamas galutinis atskaitos taškas, laiduoja sau tikrovę ir tikrumą, visa tai panašėja į (priverstinį) siekį apskritai išsilaisvinti nuo esamos tikrovės, užsidarant instrumentinio proto kalėjime (modernioje oloje), tarsi kitos galimybės žmogui ir nebuvo palikta nuo tos pat akimirkos, kai didingu proto užmoju buvo pasiryžta vaduotis iš klaidingo juslinio pažinimo būklės.

Vadinasi, galima teigti, jog ne kas kita, bet pats suinstrumentintas protas gali būti laikomas ne vien tikriausiu abejonės reiškiu, bet ir jos sinonimu tikrąja šio žodžio prasme. Kai abejonė dėl tikrumo ir pasaulio patikimumo tampa bendrąja žmogaus būkle, nuo jos atsispiriantis ir aktyviu instrumentiniu veikimu nuo abejonės pabėgti siekiantis, bet iš principo iš šios būklės išsivaduoti negalintis protas tampa abejotinos prasmės kūrėju.

IŠVADOS

Akivaizdu, kad žmonės negali gyventi nesiekdami apibūdinti bei išsiaiškinti pasaulį, kuriame jie gyvena. Pirminis prasmingo, su Būtimi siejamo pasaulio, taigi ir jo legitimacijos pamato, šaltinis Apšvietos įtvirtintoje Vakarų kultūroje yra protas, kuris, kaip intelektiniu pažinimu instrumentiškai kuriamos tikrovės ir jos valdymo pagrindas, Solidžiajai modernybei yra *visa ko* pagrindas. Tačiau dabartinėje (post)moderniojoje kultūroje suabsoliutinto instrumentinio proto (iš esmės visada prieštaringa) padėtis gali būti nusakoma šitaip: „protui nebeužtenka proto (galios) apginti save ir savo kūrinius“ arba „jis tik įsivaizduoja tikįs savimi, nors iš tikrųjų tokio pasi-tikėjimo trūksta.“

Taip įvyko, nes beatodairiškas siekis laisvai pertvarkyti savo gyvenimo sąlygas, išsivaduojant iš gamtinių grėsmių ir bet kokio proto pavaldumo, įstumia žmogų į totalų aplinkos perkūrimo ir jos dominavimo „projekta“, grasinantį ir tą aplinką sunaikinti, ir – tai ne mažiau košmariška – nebeįparodantį nieko kito, kas nebūtų efektyviai veikianti, matematizuota ir žaižaruojanti žmogaus proto intelektinė struktūra. Kai protas kaip *visa ko* pagrindas juo besivadovaujantiems ir moksliniu stebuklu įtikėjusiems žmonėms, galimas daiktas, rimtai trokštančiams galutinai pažinti tikrovę, nurodo tik save ir todėl grasina likti kadaise visuotinai įsivyravusios abejonės sinonimu, šis abejotinumasis, pirmiausia prasi-veržęs proto gebėjimų susisietį su tikrove srityje, neaplenkia nieko: ir Būties įprasminimas intelektiniu veikimu atveriant tikrovę, ir kultūrinės kūrybos vertė

bei jos vientisumas „prašosi“ iš naujo būti permąstomi ir legitimuojami.

Legitimacinis instrumentiškai užvesto proto kaip tikrovės pagrindo projektinis įtaigumas susvyruoja ir dėl kitų priežasčių. Kai techninės ir technologinės veikimo priemonės neretai tampa svarbesnės už tikslus, kuriems pasiekti jos buvo sukurtos, iškyla teisėtas reikalavimas „susi-grąžinti viešpatavimą įrankiams, kurie dabar viešpatauja mums“. Pagaliau, kai pragaro baimė ir religinio tikėjimo tikrumas jau nebėra tie motyvai, kurie stabdo ar skatina daugumos veiksmus, tiek individualus moralinis, tiek bendras viešasis gyvenimas, kaip ir bet koks jo aiškini-mas, negrįžtamai praranda transcendentinio autoriteto religinę sankciją, taigi ir sakralų platesnės, protingą žmogų supančios bei jį talpinančios tikrovės gyvybingumą. Ir visi šie pasikeitimai yra lemtingi, nes žmonės nebetenka Būties horizonto, bendrųjų gairių bei orientyrų. Tokias gaires mėgina teikti vartojimas ir vartotojiškumas – pamatiniai ir skiriamieji postmodernios kultūros ir postindustrialinės visuomenės bruožai. Vis dėlto platesnė šių bruožų filosofinė refleksija jau yra atskiro svarstymo tema.

Trumpai pažymėtina, jog įrankiškai taikant vartojimo paradigmą, išeity, kad Apšvietos įtvirtintas ir jos legitimuotas instrumentinis protas, savo ruožtu sukėlęs ir ekonominį, ir vartojimo bumą, pats suvartoja žmogų kaip žmogišką būtybę ir kaip „užrašrintas“ vartojimo instrumentas užsimoja vartoti visą Visatą, bet paties vartojimo kaip savarankiško, išlaisvinto proceso atžvilgiu protas tampa vartojamu, taigi tik vienu iš vartotinių

dalykų įvairiausių vartojamųjų gėrybių jūroje. Negana to, ypatinga, Naujųjų laikų pradžia siekianti proto padėtis ir su ja siejama bendroji žmogaus būklė, kai protas, panardintas į modernųjį abejonės košmarą, patyrė neabejotiną nuosmukį – iš jo pabandė išsigelbėti aktyvaus konstruojančio pažinimo proveržiu – galima sakyti, *tebesitęsia*, kai vartotojiškumo su-reikšmintas vartotojas traktuojamas kaip gryniausio pavidalo Modernybės abso-liutinamo subjekto / objekto santykio ti-pas, lygiai ir laisvai pasiekiamas bei pri-imitinas beveik visiems universalių žmo-gaus (vartojimo) teisių turėtojams. Pažin-tinio subjekto – objekto dualumas čia keičiamas vartotojo – prekės dualumu.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Žr. Max Horkheimer ir Theodor W. Adorno, *Apšvietos dialektika*. Iš vokiečių k. vertė G. Mike-laitis. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 29.
- ² Žr. Charles Tylor, *Autentiškumo etika*. Iš anglų k. vertė A. Jokubaitis. Vilnius: Aidai, 1996, p. 105.
- ³ Žr. Max Horkheimer ir Theodor W. Adorno, *Apšvietos dialektika*, p. 112.
- ⁴ Ten pat, p. 21.
- ⁵ Pierre Hadot, *Antikos filosofija – Kas tai?* Iš pran-cūzų k. vertė A. Grigaravičiūtė. Vilnius: Aidai, 2005, p. 38.
- ⁶ Žr. Eligijus Dzežulskis-Duonys, Demokratijos tapatumo problema: mažuma vs dauguma, *Lo-gos*, Nr. 70, 2012, p. 157–169.
- ⁷ Žr. Platonas, *Valstybė*. Iš senosios graikų k. ver-tė J. Dumčius. Vilnius: Mintis, 1981, X knyga.
- ⁸ Žr. Hannah Arendt, *Tarp praeities ir ateities*. Iš anglų k. vertė A. Šliogeris. Vilnius: Aidai, 1995, p. 123–124.
- ⁹ Žr. ten pat, p. 146–154.

Dekartiškoji abejonės tezė „maštau, va-dinasi, esu“ įgyja kitą, regis, priimtinesnį ir ne tokį abejotiną pavidalą – „perku, vadinasi, egzistuoju“. Apibendrinant ga-lima sakyti, kad baigtis negalinčio varto-jimo pagautas vartotojiškas žmogus aps-kritai net nebėra pajėgus mąstyti, taigi naudoti protą pagal pirminę jo paskirtį – visa, ką jis gali, tai skaičiuojant naudoti protą kaip optimalesnį, intensyvesnio ar kitaip sėkmingesnio vartojimo įrankį.

Vadinasi, žvelgiant iš skirtingų pers-pektyvų, teigtina, kad instrumentiškai naudojamas protas menkai teužtikrina šiuolaikinės tikrovės prasmingo saito su žmogumi legitimaciją ir dėl to gali būti laikomas potencialia blogybe.

- ¹⁰ Žr. Hannah Arendt, *Žmogaus būklė*. Iš anglų k. vertė A. Radžvilienė ir A. Šliogeris. Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 262–263.
- ¹¹ Ernest Gellner, *Postmodernizmas, protas ir religija*. Iš anglų k. vertė L. Jonušys. Vilnius: Pradai, 1993, p. 7.
- ¹² Žr. Hannah Arendt, *Žmogaus būklė*, p. 259.
- ¹³ Žr. Slavoj Žižek, *Iš pradžių kaip tragedija, po to, kaip farsas*. Iš anglų k. vertė Nida Vasiliauskaitė. Kaunas: Kitos knygos, 2013, p. 11.
- ¹⁴ Hannah Arendt, *Žmogaus būklė*, p. 258.
- ¹⁵ Max Horkheimer ir Theodor W. Adorno, *Ap-švietos dialektika*, p. 116.
- ¹⁶ Žr. Hannah Arendt, *Tarp praeities ir ateities*, p. 299.
- ¹⁷ Joseph Ratzinger, Tikėjimas, tiesa ir kultūra – apmąstymai remiantis enciklika *Fides et ratio*. Iš vokiečių k. vertė G. Žukas. *Bažnyčios žinios*, Nr. 16 (256), p. 16–23, 2006, p. 18.
- ¹⁸ Žr. Hannah Arendt, *Žmogaus būklė*, p. 267.